

EMIGRANTSKA HRVATSKA REVIIJA

(1951. – 1990.)

Naslov ove prigodne teme¹ upućuje na dva glavna područja u kojima se smješta časopis *Hrvatska revija* (1951. – 1990.). Prvi je društveno-politički, drugi je kulturni.

Prvi kontekst čini emigracija, i to ne bilo koja, već uglavnom politička nastala nakon Drugoga svjetskog rata, odnosno osnivanjem druge, komunističke Jugoslavije. Ovoga tipa emigracije među Hrvatima bilo je i ranije i u tome Hrvati dijele – na žalost – bogato i traumatično iskustvo mnogih europskih i neuropejskih naroda. U novijoj europskoj povijesti masovna napuštanja matičnih zemalja najčešće su bila posljedica radikalnih političkih promjena ili gospodarskih kriza poput Francuske revolucije 1789., poljskog ustanka 1830. – 1831., Oktobarske revolucije 1917., fašizma u Mussolinijevoj Italiji 1922. – 1943. i nacionalsocijalizma u Hitlerovoj Njemačkoj 1933. – 1945., Španjolskog građanskog rata 1936. – 1938. i Francove diktature te sovjetizacije nekih euro-azijskih država nakon Drugoga svjetskog rata.

Od gospodarskih kriza migracijsko-emigracijskim dimenzijama isticale su se dvije: krajem prošloga stoljeća i ona između dva svjetska rata (1929. – 1933.). Tako su se među emigrantima našli pisci poput Voltairea, Victora Hugoa, Adama Mickiewicza, Heinricha Heinea, Ivana Turgenjeva, Ezra Pounda, Thomasa i Hein-

¹ Tekst izlaganja na otvorenju skupa o *Hrvatskoj reviji* i izložbe *Hrvatska revija 1951. – 1990.* u povodu 100. obljetnice rođenja Vinka Nikolića 13. prosinca 2012. u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

richa Manna, Bertolta Brechta, Witolda Gombrowicza, Aleksandra Solženicina, Marine Cvetajeve, Czeslawa Milosza, Milana Kundere itd. Posebno mjesto pripada iskustvu njemačkoga egzila od 1933. do 1945. kada je preko dvjesto istaknutijih njemačkih pisaca emigriralo u inozemstvo iz političkih ili rasističkih razloga, djelomično dobrovoljno iz prosvjeda protiv nesnošljivosti prema strancima i gubitka slobode.

Izuzme li se prva velika dijaspora u 15. i 16. st. kada je pred turskom vojskom domovinu napustila trećina hrvatskog življa do prvih masovnijih iseljavanja, i to uglavnom u zemlje Novoga svijeta, došlo je sredinom 19. st., potom na prijelazu iz 19. u 20. st., uoči Drugoga svjetskog rata, nakon 1945. te šezdesetih godina i nakon Hrvatskog proljeća 1971. kad je iseljavanje bilo usmjereno pretežno prema europskim zemljama (Njemačka, Austrija, Švedska, Švicarska). Prvi pouzdaniji statistički podaci bilježe da je npr. između 1901. i 1910. iz Hrvatske iselilo 157155 osoba, oko 700 tisuća 1938., a da je preko 750 tisuća “privremenih” iseljenika zadnjih trideset godina prešla u status stalnih stanovnika useljeničkih zemalja. Procjenjuje se također da danas u prekomorskim zemljama živi preko 2,5 milijuna Hrvata.

Dok su u većini Hrvati napuštali domovinu zbog potrage za poslom, naročito u doba gospodarskih kriza, dvadeseto je stoljeće – “stoljeće rata”, kako ga je nazvao A. Camus – obilježila politička emigracija. Srpski hegemonizam monarhističke Jugoslavije (1918. – 1941.) represivno je djelovao i na umjetničku riječ i njezine autore – posebice nakon ubojstva hrvatskoga političkog lidera Stjepana Radića u beogradskom parlamentu 1928. godine. Kvislinška Nezavisna Država Hrvatska (1941. – 1945.) proganjala je ideološki nepoćudne pisce dok ih je znatan broj pribjegavao šutnji (tzv. *nutarnja emigracija*). Neposredno po svršetku rata i uspostave komunističke Jugoslavije neki su pisci bili fizički likvidirani kao “narodni neprijatelji”, npr. Kerubin Šegvić, Mile Budak, Gabriel Cvitan, Ivan Softa, Albert Haler, Andrija Radošlav Glavaš, Marijan Matijašević, Vinko Kos, Zlatko Milković,

Milivoj Magdić i dr. Drugi su se uspjeli spasiti glavu bijegom u zadnji čas, tj. emigrirati, među njima Vinko Nikolić, Filip Lukas, Nada Kesterčanek, Antun Bonifačić, Ivo Lendić, Zvonimir Katalečić, Marko Čović, Dušan Žanko i Franjo Nevistić. Treći pak, poput Tina Ujevića, Side Košutić, Ljubomira Marakovića i drugih ostali su u domovini izloženi raznim osudama i poniženjima, neko su vrijeme šutjeli svojevoljno se davši u *nutarnju emigraciju*.

Drugi kontekst naše teme opet je dalje dvojako određen – s obzirom na hrvatsku kulturu i s obzirom na medij kojemu Hrvatska revija kao tiskani časopis pripada. U jednome i u drugome smislu radi se o fenomenima koji također imaju svoju povijest.

A povijest nacionalne kulture poznaje časopis kao medij s kontinuitetom od sredine 19. stoljeća. Štoviše, i moderni pojam nacije najizravnije je povezan s ovim, za svoje vrijeme, novim medijem. U hrvatskome slučaju tu ključnu ulogu imale su Gajeve *Novine* i časopis *Danica*, kojima je započela – kako se to danas kaže – proizvodnja nacije. Počela je zapravo proizvodnja onih društvenih praksi koje će se malo po malo pretvarati u nacionalne institucije – ne samo žurnalistiku i publicistiku, već u kulturu, umjetnost, znanost, gospodarstvo i, dakako, nacionalnu politiku.

Među prvima bila je upravo nacionalna književnost, koja je – pokazalo se – bila presudna za stjecanje modernoga nacionalnog identiteta kako ga još i danas podrazumijevamo. Prvi veći rezultat toga procesa bilo je osnivanje Matice ilirske, kasnije hrvatske, koja će dalje pokretati svoje časopise, potom nacionalnog kazališta, pa Hrvatskog književnog društva Sv. Jeronima sa svojim izdanjima, potom JAZU sa svojim, a na samome kraju 19. st. i Društvo hrvatskih književnika sa svojim nakladama, itd. Hrvatska kultura istodobno razvija na jednoj strani vlastite institucije, a na drugoj se pojavljuju pojedinci s vlastitim novinama i časopisima najčešće oponirajući već etabliranim društvima. Sve to pretvorilo je hrvatsku kulturu ovoga razdoblja u izrazito živu i produktivnu nacionalnu praksu, i do danas po mnogo čemu nedostižnu.

Prva takva iskustva ima Matica sa svojim prvim časopisom *Kolom*, pa *Nevenom*, a onda zajedno s Akademijom pokreće *Vienac*, koji će biti dugo glavni časopis hrvatske kulture, naročito važan u vrijeme Šenoina urednikovanja. Od 1906. svoj će časopis imati i Društvo hrvatskih književnika, *Savremenik*, koji će izlaziti sve do 1941. Paralelno s njime izlazi katolička *Luč*, glavno glasilo katoličkoga pokreta, potom i cijele katoličke književnosti. Matica hrvatska nakon svojega *Glasa* uporno čuva *Kolo*, koje će s nekim prekidima i promjenama u imenu opstati do danas i biti naš najstariji časopis.

No, prva polovica 20. st. u znaku je izrazito brojnih neinstitucionalnih, tzv. nezavisnih časopisa, koji – ma koliko bili kratkotrajni – snažno utječu na društvena, kulturna i književna kretanja. Časopisi su postali glavne tribine za svaku vrstu javnoga djelovanja, poligon za promociju najrazličitijih svjetonazora, poetika, estetika, ideologija i politika. Štoviše, sav se javni život dijelio po tim obilježjima, pa je razdoblje između dvaju svjetskih ratova u tome pogledu, rečeno je, i najaktivnije i najbogatije. Baš kao što je nekoć Matičino *Kolo* obilježio urednik Stanko Vraz, *Neven* Mirko Bogović, *Vienac* August Šenoa, a sarajevsku *Nadu* Silvije S. Kranjčević, tako su časopisi 20. st. u znaku svojih urednika ili vodećih suradnika npr. Antuna Branka Šimića, Miroslava Krleže, Ljubomira Marakovića i dr.

Tih godina u najžešćim raspravama o pitanjima socijalne literature i političkog angažmana Matica hrvatska osjetila je nedostatak vlastite ozbiljne i stabilne književne revije. Zato je 1928. pokrenula bogato ilustriranu književnu *Hrvatsku reviju* s Branimirovom Livadićem kao prvim, a s Olinkom Delorkom – uz nekoliko alternacija – ujedno i zadnjim urednikom. Sve do rata surađivali su u njemu gotovo svi važniji hrvatski književnici nekoliko naraštaja i najrazličitijih političkih i estetskih usmjerenja, a donosio je i kvalitetne reprodukcije grupe Zemlja i drugih umjetnika.

Hrvatska revija izlazila je i tijekom rata, u NDH, a pokraj nje i *Hrvatske smotre* te *Vienca* Julija Benešića pojavilo se i nekoliko

žanrovskih književnih časopisa – za poeziju, novelu, kazalište, obitelj, žene itd. Istodobno u antifašističkim krugovima pokreću se novine i časopisi, a 1945. nove vlasti pokreću *Republiku*, među čijim urednicima je bio i Miroslav Krleža. Iako je tek od 1981. i formalno časopis Društva hrvatskih književnika / Društva književnika Hrvatske, *Republika* je otpočetak slovila kao njegov. Matičino *Kolo* nakon što je 1905–46. bio zbornik, nastavlja 1948. novom serijom kao *Hrvatsko kolo* sve do 1955., a potom – nakon stanke – od 1963. pod svojim prvim imenom *Kolo* sve do 1971. te – nakon još jedne stanke – od 1991. do danas.

No, neposredno po svršetku rata i uspostave komunističke Jugoslavije brojni su hrvatski intelektualci – među kojima i mnogi književnici – napustili domovinu. Razlog njihove emigracije bio je ili strah od odmazde zbog angažmana u prethodnome režimu ili nepristajanje, odnosno strah od komunizma. Odredišta novoga vala hrvatskih emigranata bila su u početku bliže europske zemlje poput Italije, Austrije i Španjolske, a potom i dalje – od Sjeverne i Južne Amerike do Australije. U novim sredinama hrvatski emigrantski pisci i u bitno izmijenjenim okolnostima nastojali su književno djelovati te su pokretali novine i časopise na vlastitome jeziku, ali i na jezicima dotičnih zemalja. Među njima posebno je mjesto zauzeo časopis *Hrvatska revija* koji se ubrzo nakon osnivanja nametnuo ne samo kao vodeće književno, već i kao središnje glasilo hrvatske emigracije – “mala Matica”, kako su je nazvali. Uz *Hrvatsku reviju*, koja je izlazila na hrvatskome, na stranim su jezicima izlazili tromjesečnici *Studia Croatica* (od 1961. u Buenos Airesu, izdavač Instituto Croatia Latinoamericano de Cultura), *Kroatische Berichte* (od 1976. u Mainzu, izdavač Gemeinschaft zur Forschung kroatischer Fragen) te godišnjak *Journal of Croatian Studies* (od 1961. u New Yorku, izdavač The Croatian Academy of America).

Prvi broj emigrantske *Hrvatske revije* objavljen je 9. ožujka 1951. u Buenos Airesu, i to kao “kulturno-književni tromjesečnik”. Urednici su bili Antun Bonifačić i Vinko Nikolić, dvojica

uglednih, u domovini prije rata već afirmiranih pisaca. Kada se 1954. Antun Bonifačić preselio iz Brazila u SAD, urednik je ostao Vinko Nikolić. U svibnju 1966. Nikolić, a s njime i *Revija* prešli su u Europu, “pred vrata domovine”, da bi izbliže gradili “most između Domovine i njezine emigracije”. Nakon samo jednoga broja u Parizu Nikolić je izgnan iz Francuske, te – prošavši Belgiju, Englesku, Austriju, Njemačku i Švicarsku, budno praćen od ugoslavenske diplomacije i tajne policije – on i njegova *Revija*” skrasili su se 1968. u Španjolskoj, u Barceloni, i tu ostali sve do 1990. Nakon uspostave Republike Hrvatske Vinko Nikolić, *Hrvatska revija* i neki njezini suradnici vratili su se u domovinu, pa je *Revija* nastavila izlaziti u Zagrebu – ponovo kao časopis Matice hrvatske.

Pokretač i urednik nove *Hrvatske revije* Vinko Nikolić svoj je časopis definirao kao “državotvorno, demokratsko i općehrvatsko vanstranačko glasilo” i odredio mu zadaću da – gradeći “most između Domovine i emigracije” – “ostvari hrvatsko kulturno jedinstvo”. Kao središnji hrvatski kulturni časopis izvan Hrvatske *Revija* je sa svojom Knjižnicom (od 1957.) okupila preko 600 suradnika – hrvatskih umjetnika, pisaca i intelektualaca, koji su putem nacionalne kulture pridonosili očuvanju nacionalne svijesti među brojnim Hrvatima u emigraciji. O njezinu karakteru, ali i o Nikolićevoj liberalnosti govori podatak kako su među prvim suradnicima bili bivši predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas, bivši intendant Hrvatskog narodnog kazališta Spiridon Dušan Žanko, bivši sveučilišni ustaški stožernik te urednik tjednika *Spremnost* Franjo Nevistić, bivši tajnik Komunističke stranke za Hrvatsku, glavni urednik stranačkog lista *Borba* i član Politbiroa Komunističke partije Jugoslavije Ante Ciliga te kipar svjetskoga glasa Ivan Meštrović.

Hrvatska revija nije bila isključivo književni časopis. Uz književne, likovne, glazbene, kazališne i jezikoslovne priloge objavljivala je ona memoarsku i putopisnu prozu, socijalno-političke i historiografske članke te eseje i kritike. Umjesto korijenskoga

pravopisa, kojim je bila pisana endehaška *Hrvatska revija*, emigrantska je koristila fonetski pravopis koji se koristio i u domovini pa je i time bilo određeno “općehrvatsko usmjerenje” ovoga časopisa. Pod pseudonimima ili pak nepotpisani bili su objavljivani uglavnom oni prilozi koji su stizali iz domovine, dakako, zbog sigurnosti njihovih autora.

U književnom dijelu *Hrvatske revije* prevladavalo je pjesništvo, i to uglavnom s domoljubnim temama, potom proza i esejistika, dok je drama sasvim izostala. Ovakav žanrovski odnos u osnovi odgovara za cjelokupnu emigrantsku literaturu, s tom razlikom da je dramska produkcija – iako najoskudnija, ipak postojala, a njezinu generalno slabiju zastupljenost valja tumačiti nedostatkom scena na kojima bi se dramska djela prikazivala te tako zapravo imala svoj smisao.

Od pjesnika isticali su se Antun Bonifačić, Vinko Nikolić, Antun Nizeteo i Viktor Vida afirmirani već prije emigracije, potom Lucijan Kordić i Rajmund Kupareo te najpoznatiji bilingvalni pjesnik Alan Horić. Prema općim ocjenama Boris Maruna najzanimljiviji je i najistaknutiji pjesnik formiran u okviru hrvatske emigrantske književnosti.

U prozi – romanu i noveli – istaknuto mjesto zauzimaju Antun Bonifačić, Antun Nizeteo, Hrvoslav Ban i Rok Remetić (tj. Hrvoje Lorković), a u dnevničko-memoarskoj te putopisnoj prozi Ivan Meštrović sa svojom *Uspomenama na političke ljude i događaje* te Vinko Nikolić s dnevnikom *Tragedija se dogodila u svibnju* (München-Barcelona 1984. i 1985.) i putopisom *Pred vratima domovine* (Buenos Aires, 1966.; Paris-München, 1967.).

U kritici i esejistici ističu se prilozi Ante Kadića, Vinka Grubišića i Borisa Marune.

Uz književne i znanstvene priloge Ante Kadića i Vinka Grubišića ističu se stručni prilozi Jure Prpića i Milana Blažekovića, a među emigrantskim književnim prevoditeljima posebno mjesto pripada Franji Trogrančiću.

U publicistici se ističu prilozi Bogdana Radice, Dušana Žanka, Ante Cilige, Ive Rojnice i Pavla Tijana.

Na molbu Vinka Nikolića napisao je Vinko Grubišić, a Knjižnica *Hrvatske revije* 1990. objavila književnopovijesni pregled *Hrvatska književnost u egzilu* kao ne samo “dostojan i logičan završetak izdavačke djelatnosti ‘Hrvatske revije’” (V. Nikolić) već jednako dostojni logičan završetak jednoga “poglavlja hrvatske književnosti” (V. Grubišić). U ovoj po mnogo čemu pionirskoj i fundamentalnoj knjizi prvi se put daje pregled hrvatske emigrantske književnosti od 1945. do 1990. s osnovnim podacima o autorima i djelima, ali i s pitanjima o daljnjoj sudbini ne samo njezinih aktera, već i cjelokupne hrvatske emigrantske literature.

Naime, nakon 1990. godine, tj. uspostave nacionalne države te povratka *Hrvatske revije* i brojnih hrvatskih pisaca u domovinu dokinuta je – barem načelno – dotadašnja podjela na emigrantsku i domovinsku književnost. Nacionalna kultura i posebice književnost i njezina znanost stavljeni su u novu situaciju; prvi put u svojoj povijesti hrvatska književnost postoji kao jedinstveni nacionalni korpus.

U poziciji da prvi put progovori cjelinom svoje baštine, žanrovske raznovrsnosti i kritičke samosvijesti, ona je suočena s nizom novih zadataka. Jedan od njih je i uključivanje emigrantske literature u matičnu književnu baštinu. Taj golemi posao temeljit je i dugotrajan proces u kojemu je na prvome mjestu sređivanje građe, a potom znanstveno-stručna interpretacija, i to ne samo s točke egzila, već potpunim uvažavanjem obaju iskustava: iskustva domovinske i iskustva hrvatske emigrantske književnosti. Jer ta su dva iskustva – uza sve dodirne točke – vrlo su različita. Ponajprije, *Hrvatska revija* zbog svoje emigrantske pozicije nije mogla neposredno sudjelovati u procesima matične kulture i literature. A to je najveći hendikep za jedan medij.

Hrvatska revija nakon 1990. ponovo je domovinski časopis. Iako nominalno isti, to je u svakome pogledu novi časopis. Nove okolnosti učinile su ga i drukčijim, a kao i sve druge časopise,

sve manje utjecajnim na nacionalnu kulturnu i književnu scenu. Razloga je svakako više, a jedan od njih je i sve očitije povlačenje tiskanih pred elektroničkim medijima.

No, *Hrvatska revija* ostaje po mnogočemu jedinstven hrvatski časopis, ponajprije po tome što je svoje traumatsko iskustvo dijelio s jednako traumatskom sudbinom svoga naroda. To se iskustvo duboko upisalo u njegovu uredničku, suradničku, žanrovsku, jezično-stilsku i tematsko-motivsku strukturu. Ako je suditi po njegovoj grafičkoj strani, tj. po vizualnome identitetu, i po glavnoj odrednici periodike, a to je ujednačeni ritam, emigrantska je *Hrvatska revija* jedan od najstabilnijih i u tome smislu najboljih hrvatskih časopisa uopće.